

Дончо Градев

СТИГМА И ЛИЧНОСТНА БИОГРАФИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	11
----------------	----

Първа глава

СТИГМА И ПРЕДРАЗСЪДЪЧНА ДИСТАНЦИЯ.....	17
--	----

1. Стигма: сродни и допълнителни понятия 17
2. Произход и устойчивостна стигмата:
биокултурен и социалноконструктивистки
подход на обяснение 69
3. Процесът
на стигматизирането: основни модели 108

Втора глава

РАЗНОВИДНОСТИ НА СТИГМАТА	129
---------------------------------	-----

1. Расовата стигма..... 132
2. Етническата стигма 143
3. Възрастовата стигма 159
4. Стигмата на хората с физически ограничения 180
5. Стигмата на бившите затворници и обвинените в
асоциално поведение 197
6. Стигмата на душевно болните 210
7. Хомофобията: стигмата
на „погрешната“ сексуална ориентация 250
8. Феминизмът
срещу стигматизирането на жените 287
9. Идеологическата стигма 315

10. Стигмата на бедността	330
11. Стигмата на бюрокрацията	349
12. Стигмата на неуспеха и на успеха.....	367
13. Други разновидности на стигмата.....	384
14. Емпирично изследване на стигматизиращите нагласи към жените, бежанците, старите хора и бюрокрацията	415
 Трета глава	
СТИГМА, КОНФЛИКТНА ИДЕНТИФИКАЦИЯ, ЛИЧНОСТНА БИОГРАФИЯ	435
1. Личностната биография – индивидуалният досег до „голямото общество“	435
2. Самооценка, аспирации за успех, отношение към бъдещето: импликации на личностната биография (Социалнопсихологическо изследване)	468
3. Стигма, житейски загуби, биографична перспектива	493
4. Съпротивата срещу стигмата: границите на дестигматизацията и биографичното време	541
 Заклучение	591
 Литературни източници.....	600
 Contents.....	614

ПРЕДГОВОР

С ножове и нажежено желязо древните гърци нарязвали и горели престъпниците и предателите, за да обозначат тяхната неморалност или непригодността им за живот в нормалното общество. Такъв знак бил наричан „стигма“, а индивидът, носещ стигма трябвало да бъде дискредитиран, заклеймен и отбягван. Можем да разгледаме тази практика като поведенчески израз на по-общия процес на психологическото стигматизиране – процесът на когнитивното обозначаване на индивид като носител на негативна характеристика, при това толкова злепоставяща, че доминира изцяло възгледите на другите за този индивид. Да се стигматизира индивида означава той да бъде дефиниран в светлината на това негативно свойство и след това да бъде обезценен по начин, съответстващ на поставения етикет. Neuberg, C., Smith, D., & Asher, T. (2003). Why people stigmatize: Toward a biocultural framework. In T. F., Kleck, R. E., Hebl, M. R & J. G. Hull. (Eds.). The Social Psychology of Stigma. New York: Guilford Publications.

Стигмата е широко разпространен феномен, който в различна степен може да се преоткрие във всички общества и култури. В термините на социологията и социалната психология стигмата е предразсъдъчно кон-

струиран негативен белег, приписван на членовете на малцинствените групи с цел тяхното морално обезценяване и отхвърляне от обществото. Традиционните жертви на това третиране са: етническите и расовите групи в комплексните общества; хората с физически ограничения и наднормено тегло; психично болните; мъжете и жените с нетрадиционна сексуална ориентация; неомъжените на младини жени; инвалидите попаднали в трайните граници на бедността; бившите затворници; наркоманите; болните от СПИН; възрастните хора. Според феминистката идеология всички жени, дори и в модерните общества, също са обект на устойчиво стигматизиране. Идентифицирани са и редица други разновидности на социално отхвърляни индивиди като бежанците, провинциалистите, бюрократите; на предразсъдъчна дистанция са поставяни дори и успешите хора, приемани като заплаха за егалитарните вявания на масовия човек.

Да бъдеш стигматизиран означава да носиш негативно морално петно върху себе си, което по силата на предразсъдъчното мислене те прави различен от „нормалното мнозинство“. Стигмата разделя хората на „ние“ и „те“; на стигматизиращи и стигматизирани индивиди, като негативното ударение се поставя върху малцинствените групи, носещи белега на социално обезценяващото различие. „Другите“ са членовете на стигматизираните групи, които са поставени в ъгъла на обществото заради предразсъдъка, че са заплаха за неговото нормално функциониране. Хората под стигма са дефинирани като аутсайдери, отчуждени от нормите на социален живот, приеман от мнозинството. Във всичките си форми стигматизирането е инструмент за създаване на предразсъдъчна враждебност към „различните хора“; те са маргинализирани, поставени на социална дистанция и застрашени от реални прояви на дискриминационни поведения.

Стигматизирането на малцинствените групи не е обикновен епизод от междугруповото напрежение, по-скоро това е траен социален проблем, засягащ морала и културния ръст на общественото развитие. Общество, в което предразсъдъците създават условия за дискриминация на малцинствените групи носи в себе си критични проблеми от морално,

политическо и правно естество. Толерирането на практиките на стигматизирането е белег на авторитарна идеология, исторически оценена като антихуманна във всяко отношение. Въпреки историческите предупреждения стигматизираните отношения в явна и скрита форма се срещат в повечето съвременни общества.

През 1963 г. социологът Ървин Гофман публикува книгата „Стигма: бележки върху управлението на нарушената идентичност“ (Goffman, 1963). Този труд се приема за класическо четиво, даващо ясна представа за произхода на различните видове стигми и влиянието им върху дискриминационното поведение спрямо членовете на малцинствените групи. Вижданията на Гофман са стимулирали редица изследователи да търсят идеи и практики на стигматизирането далеч преди формулирането на по-строгите теоретични позиции по този проблем. В тази перспектива се появяват публикации, интерпретиращи в исторически план религиозните, расовите, етническите стигми, както и стигмите, свързани с психичните заболявания, умственото изоставане и идеологическите доктрини. Подобни проучвания показват, че практиката на стигматизирането има дълга история. Теоретическите схващания на Гофман могат да се преоткрият в почти всички социологически и социалнопсихологически изследвания на стигмата. Съществува истински бум на проучване на стигматизираните отношения. Проверката в интернет-търсачката „Гугъл“ към 15 април 2009 г. дава 6 630 000 посочвания на заглавия и текстове с използването на термина „стигма“. Този факт е показателен за интереса към разглеждания феномен. Няма съмнение, че това е предизвикано от натиска на практиката за дестигматизирането на членовете на малцинствените групи. Отдавна процесите и феномените на стигматизирането не предизвикват само строго академичен интерес. Расте броят на сдруженията и асоциациите, които се изправят в защита на стигматизираните групи, подложени на принудителна маргинализация и дискриминационно преследване. В социалното пространство все по-отчетливо се чува гласа на маргинализираните групи, оказващи съпротива срещу предразсъдъчната им изолация от „голямото общество“. Въпреки постигнатите успехи дестигматизацията

едва ли може да се счита за завършен процес. С този факт се свързват както нарастващите изследователски интереси, така и острите публични дискусии за стигматизирането и дискриминацията на обезвластените малцинствени групи.

Настоящата монография е свързана с две основни цели: а) да се представят сравнително пълно главните дискусии за стигмата и нейните разновидности; б) да се разгледа идеята за стигмата през призмата на личностната биография.

Първата глава, „Стигма и предразсъдъчна дистанция“, включва основни общотеоретични проблеми, третиращи понятието за стигма, биокултурния и конструктивисткия подход към стигматизирането, както и темата за доминиращите модели, чрез които протича този процес. Разгледани са серия от понятия, които пряко и косвено са свързани с характеристиките на феномена „стигма“ и концептуалната схема на неговото изследване от позициите на социалната психология. Независимо от съвременния напредък при обяснението на стигмата остават открити много въпроси, отнасящи се до устойчивостта на стигматизиращите практики и механизмите на историческото им пренасяне в поведението на новите поколения. Незавършена е и дискусията за социокултурните промени на стигматизиращите групи, поддържащи нивото на предразсъдъчните нагласи и тенденциите на дискриминационното поведение в общественния живот.

Втората глава е посветена на разновидностите на стигмата. Отграничени са осемнадесет стигматизирани групи, които в различна степен са подложени на морално обезценяване и социално отхвърляне от „голямото общество“. Някои от включените в анализа стигми са интерпретирани от гледна точка на тяхното възникване и историческо развитие, други са представени съобразно същностните им характеристики и доминиращи функции. Въпреки че всяка от стигмите има своя специфика и заслужава самостоятелен анализ, не се изключва възможността за търсене на сходни черти между тях, които могат да станат основа за инвариативно теоретично обяснение на разглеждания феномен. Достигането до обща теория за стигмата е състояние, което би трябвало да се пред-

хожда от системни изследвания на нейните разновидности; този процес обаче все още не е завършен.

В тази глава на монографията са включени резултатите от емпиричното изследване на автора на стигматизиращите нагласи към *жените, старите хора, бежанците и бюрократите*. Въпреки наличието на тези актуални други емпирични данни, включени за илюстрация, главата като цяло има обзорен характер, целящ да представи в широки граници разновидностите на стигматизиращите практики и свързаните с тях конкретни форми на дискриминационно поведение. В българската научна литература тематиката на стигмата е слабо застъпена; тя може само частично да се преоткрие в преводните публикации, свързани с класическите концепции за динамиката на предразсъдъците.

Връзката на перспективата на личностната биография с негативните ефекти на стигматизирането е предмет на *третата глава* на монографията. Доминираща теза, обхващаща всички аспекти на анализа в тази част се отнася до негативните ефекти на стигматизирането върху биографичната перспектива на личността. Стигмата маргинализира индивида, отделя го от доминиращите стандарти на обществения живот, поставя го в границите на социално обезценените и обезвластени малцинствени групи. Според логиката на предразсъдъчното мислене стигматизираните индивиди са дефинирани като излишната част от обществото и в повечето случаи тази негативно натоварена представа става реалност посредством механизмите на дискриминационното преследване на малцинствените групи. Жертвите на стигмата имат друга биографична перспектива; тяхната житейска история е ограничена до субкултурата на групите, поставени на социална дистанция от нормите и ценностите на „голямото общество“. Всяка стигма, дори и най-слабо проявената, може да повлияе върху реализацията на жизнените планове на индивида. Веднъж почувствал се различен и социално отхвърлен, отделният човек развива стратегии за защита на своето „Аз“, а това минимизира енергията му за конструиране и следване на житейски планове за социална реализация, типични за доминиращите ценностни стандарти на дадената култура.

В повечето съвременни общества все още съществуват влиятелни стигматизиращи общности, които обсебват обществения живот и задават дневния ред на неговото функциониране. При тези обстоятелства членовете на стигматизирани малцинствени групи са поставени извън границите на престижните социални структури, с които се свързват понятията за личен успех и социална реализация. Стигмата предполага появата на редица социални ограничения, които променят естественото развитие на личностната биография. Рестрикциите, породени от процеса на стигматизирането, приемат различни форми, като по-ясно разпознатите от тях са: появата на предразсъдъчна дистанция във всекидневните контакти; дискриминацията в сферата на труда и услугите; изолацията от престижните структури и организации в обществото, „раждащи“ обществените елити. Стигматизирани индивиди са обречени да преживяват житейски загуби, белязващи в дълбочина тяхната биографична история. В монографията тази проблематика е дискутирана върху базата на данни от собствени и чужди изследвания, третиращи стигматизирането на членовете на малцинствените групи. Лансира се обобщаващата идея, че стигмата деформира житейските проекти на индивида, препятствайки неговите естествени стремежи да се чувства пълноценен член на собственото си общество. Във всичките си разновидности и степени на проявление стигмата запазва главното и най-устойчивото си влияние – да разделя със силата на предразсъдъците хората на значими и приемливи, и социално обезценени и отхвърляни от обществото. Като резултат от процесите на дискриминацията тези две категории индивиди живеят в различни моралнопсихични светове и имат несъвместими биографични перспективи.